

GEORGES CORM

Avrupa ve Batı Miti

Bir Tarihin İnşası

L'Europe et le mythe de l'Occident

La construction d'une histoire

ÇEVİREN Melike Işık Durmaz

i l e t i ŝ i m

21. yüzyılın kültür krizi ve yeni terörizm biçimleri

Bu çalışma, ister Doğulu ister Batılı olsun, yolunu kaybetmiş ve tedirgin okurlar için küçük bir rehber niteliğindedir. Fakat bilim insanlarının kaşlarını çatmalarına neden olabilecek aşırı basitleştirmelere gitmek ya da aksine, çoğunlukla göz ardı edilmiş ya da öne çıkarılan başka unsurlara karşılık hafızalardan silinmiş olaylar, fikirler, tarihsel dönemler, ekonomik ve toplumsal olgular arasında bağlantı kurmak isterken anlaşılabilir bir metin yazmak konusundaki çekincelerimi saklı tutuyorum. Tüm disiplinlerin gitgide daha da uzmanlaştığı, bilginin gitgide daha da parçalandığı bir dönemde, yaptığım işin büyük riskleri olduğunu söylemek durumundayım.

Bununla birlikte çalışmamın, küreselleşen dünyayı sarsan çılgın kavram çatışmalarına bir nebze olsun düzen getirebileceğine inanıyorum. Farklı ve karşıt entelektüel terörizmler dünyayı sarsıyor, din savaşları dönemi Avrupası'nı ya da 19. yüzyıl sonu Rusyası'nı anımsatan devlet terörüne ve "binyılcı" (*mille-narist*) şiddet gruplarının terörizminin doğmasına zemin hazırlıyor. Bağlam kuşkusuz tamamen farklı, ama evrensellik iddiasıyla, dünyanın bütünleşmesi ve farklı gericilik ya da nihilizm biçimlerinin açığa çıkmasıyla atbaşı giden fanatikleştirme mekanizmaları, küreselleşme çağındaki dünyada da varlığını devam ettiriyor; hem güzellikleri hem de tiksinti yaratacak yönleri ve değişmez cümleleriyle, yalanlarıyla, bedduaları ve bunlara cevap olan beddualarıyla.

Ben günümüzde maalesef sıkça gördüğümüz gibi, birbirinin yerine kullanılmaması gereken sözcük ve kavramları doğru seçebilmek için Fransızca'nın sağlayabileceği tüm kaynakları kullanacağım. Dildeki kesinlik ve sözcüklerin doğru kullanılması bence Avrupa ile dünya arasındaki ilişkileri düzenleyen sorunsalları açıkça ortaya koyabilmek açısından çok önemlidir. Kültür, din, uygarlık, ırk, ulus, halk ya da etni aslında birbirinin yerine kullanılacak kavramlar değildir; bunların birbiri yerine geçmesi, istikrarsızlaştırıcı ve yıkıcı sonuçlara yol açabi-

lecek yanlış anlaşılmalara neden olmaktadır.

Takıntılı ve biteviye bir biçimde kullanılan bu donup kalmış kavramlar arasında Batı ve İslam kavramları; Asya, İslam, Yahudi-Hıristiyan değerlerine ilişkin kavramlar; demokrasi ve hukuk devleti kavramları; diktatörlük ve totalitarizm; terörizm; uluslar topluluğu; uygarlık; serbest ticaret ya da piyasanın kuralları gibi kavramlar vardır. Bunlar, kavram kavgalarında pek çok farklı ve yanlış tanımlamayla kullanılan, birbirine tamamen karşıt sloganlara dönüştürülerek araçsallaştırılabilen soyut terimlerdir. Dünyayı idare eden; mutluluk, ilerleme, insanlığın kaderi gibi konulardaki bakış açılarına ve bu düşünce biçimlerinin yarattığı çatışma ve karşıtlıklara biçim veren; düşünce dünyalarını biçimlendiren devletlerin ve baskı gruplarının ahlaki üstünlüğü iddiaları ve askeri güçlerin yayılması bu kavgalara eşlik eder.

Bugün dünyada filizlenen farklı terörizm biçimleri, kültürlerimizde donup kalmış sözcük dağarcıklarını ve gelişigüzel, çelişkili şekillerde kullanılan sözcükleri oluşturan sayısız volkanik fay hattının bir ifadesidir. Modern iletişim araçları bunları dünyanın dört bir yanına, evlerin içine kadar taşımakta. Medyanın bunları gün içindeki haber bültenlerinde ya da akşamları ekranlarımızı süsleyen tartışma programlarında sürekli, tekrar tekrar ve takıntılı bir biçimde kullanması “yönümüzü kaybetmemize” neden oluyor.

Büyük Alman felsefeci Hannah Arendt'in de belirttiği gibi: “Bu durumda yeni bir şey yok. Bizler sadece kendi özgül deneyimleriyle düşünce ile gerçekliğin artık birbirinden ayrı düştüğünü, gerçekliğin düşüncenin ışığında muğlak hale geldiğini ve düşüncenin merkezinde artık olayın yer almadığını ve onun artık olaya bağlı olmadığını, tüm somut geçerliliğini kaybetmiş olan eski gerçekleri yeniden ortaya dökecek kadar tümüyle anlamını kaybetmiş olduğunu bilen insanların doğal tepkileri olan akla, düşünceye ve rasyonel söyleme karşı şiddetli öfke nöbetlerine fazlaca aşınayız.”⁴

4 Hannah Arendt, *La Crise de la culture*, Paris, 1972, s. 15 (*Between Past and Future*, 1954 [“Kültürdeki Bunalım: Toplumsal ve Politik Anlamı”, *Geçmişle Gelecek Arasında*, çev. B.S. Şener, İletişim Yayınları, 1996, 319 s.]).

19. yüzyılın ikinci yarısından SSCB'nin dağılmasına kadar entelektüel çevrelerde işgal ettiği felsefi ve siyasi açıdan merkezi yeri kaybetmiş olmasına rağmen halen varlığını sürdüren Marksist geleneğin iddia ettiğinin aksine, dil ve kültür ekonomik gelişmenin basit bir ürünü değildir. Felsefenin, kültürel iklimin ve entelektüel kategorilerin kendi özgül yaşamları vardır ve bunların dinamiklerinin ve çerçevesinin anlaşılması önemlidir. Kuşkusuz toplumların ekonomik gelişiminin, geliştirebilecekleri bilim ve tekniğin durumunun, coğrafi ortamlarının ve tarihsel belleklerinin, kültür ve dünya görüşlerinin çeşitli çehreleri üzerinde azımsanamayacak bir etkisi vardır.

Ayrıca, ekonomik güçle ilgili çıkarlar, kültürün dokuduğu şu ya da bu dünya ve toplum görüşünden faydalanabilir ve onları çeşitli şekillerde yönlendirebilir. Düşüncenin seyri, her toplumda ya da toplumlar arasındaki etkileşimlerde öyle karmaşık bir yapıya bürünür ki büyük ölçüde savaşın ve barışın koşullarını hazırlar. Bireylerin, hem kendi hem de başkalarının yaşamları uğruna otorite sembollerinin ve tasasız yurttaşlar topluluğunun büyümesine kapıldıkları durumlarda terörist olarak nitelendirdikleri farklı şiddet biçimleri için de durum böyledir.

Günümüzde totalitarizmlerin yerini terörizm almıştır: “zamanadaki kopuş”, onun “sürekliliğindeki”, onun “kesintisiz akışındaki”, “geçmişle gelecek arasındaki zaman aralığı”; bunun yanında Hannah Arendt'in *La Crise de la Culture*⁵ adlı eserine yazdığı önsözündeki imgelerle yüklü ifadeleri anımsayacak olursak “geçmişe ve geleceğe karşı direnç”. Burada, sürekliliğin 20. yüzyılda totalitarizmlerle ve iki dünya savaşıyla kesintiye uğradığı ve bu kopukluğun asla kapanmadığı belirtilmektedir; çünkü ileride de göstermeye çalışacağım gibi, bunun kökeni 19. yüzyılda Avrupa'nın üretmiş olduğu dünya görüşleri çatışmasına dayanmaktadır.

Avrupa kökenli düşünce çatışmaları önce kıtanın kendisini sarsar, ama dünya istikrarında ortaya çıkardığı fay hatları da, halen etkisi her yerde sürmekte olan sarsıntılara, depremlere neden olmaktadır. Avrupa düşüncesi yanardağının altında

5 A.g.e., s. 21

fikirlerin gücünü ve dünya genelinde yayılırken karşı karşıya kaldığı engellerin dolambaçlı ve gizli güzergâhını anlamak ve takip etmek hiç de kolay değildir. Gözüpek seyyah bir sürü entelektüel denizkızının şarkısına aldanan gerçek bir Ulyses haline gelir. Yol almaya çalıştığı düşünceler denizinin herhangi bir köşesinde, büyüye kapılıp bir daha dönmek üzere orada çakılıp kalabilir. Beraberinde taşıdığı Avrupa kültürlerinin sayısız rehberine bakarak hâlâ çok şey öğrenmesi gerektiğini, bu denizin saklı bin bir köşesinde yolunu bulabilmek için okuduklarını daha iyi anlaması gerektiğini fark eder.

Bu kültürlerde entelektüel üretiminin yoğunluğu, felsefe, tarih, metafizik, şiir, edebiyat, dilbilim, sosyoloji, etnoloji ya da antropoloji alanlarındaki ürünler, seyyahın cesaretini kıracak kadar fazladır. Bu yüzden felsefe tarzlarından birine ve onun sonucu ortaya çıkan kültürel havaya, denizkızlarının şarkısının aldattıcılığına kanıp ya da uzmanlaşmaya dalıp bütüncül bakış açısını kaybetme riski çok büyüktür.

Ne Avrupa sevdası ne Avrupa nefreti

Bu sayfalarda yapmaya çalıştığım, ne bir Avrupa sevdası ne de bir Avrupa nefreti aşılmasıdır. Amacım, Batı kavramının ve ona atfedilen değerlerin, gerçekte, Avrupa tarihinde kazanabileceği anlamlardan hiçbirine sahip olmadığını göstermektir. Kuşkusuz, kavramın kökenlerine yaptığımız bu yolculukta yeni bir bağlam içinde yeni renkler ve tonlarda ve yeni bir kültürel atmosfer içinde onun önceki çocuklarını bulacağız.

Çünkü Batı kavramı, bugün eskisinden daha fazla biçimde, Avrupalılar arasında tartışmalara yol açtığında artık sadece içi boş, tamamen jeopolitik, zihni zenginleştiren ve yeni bir gelecek kurmak için içerikten yoksun bir kavram değildir. Amerikan siyasi kültürü, kavramı devralmış ve soğuk savaş döneminde son derece yoğun bir biçimde kullanmıştır. Kavramın Batı'nın dışındaki her şeye bir ötekilik hali atfeden ve Avrupa'yı dünyanın geri kalanının örnek alması gereken bir ahlaki üs-

tünlük duygusuyla özdeşleştiren mitolojik işlevini teyit etmek için Avrupa'da, bu terimin çevresinde kutuplaşmış, duygu yüklü ama artık yatışmış olan eski ve kuşkulu gizemci ve milliyetçi felsefe tartışmaları yapılmaktadır.

Kalıplaşmış güncel Batılılık kanonlarının Avrupa'nın canlılığını zorladığı düşünülebilir. Çünkü kültür, yaratıcılık, icatçılık Avrupası'nın; sanatın, inceliğin, felsefi düşüncenin ve dünyaya karşı merakın Avrupası'nın; gelecek sayfalarda tanımaya çalışacağımız Avrupa'nın, artık emperyalist iktidarların amaçlarına hizmet eden jeopolitik bir kavramdan ibaret olan güncel Batı kavramıyla hiçbir akrabalığı yoktur. Bazı okurların bu çalışmayı Batıcılık karşıtı, Batı dışındaki okurlarınsa fazlaca Avrupa yanlısı bulabileceğini düşünmem bu yüzden. Okur, kendi için ortak dinamikleriyle ve diğer dört kıta ile geliştirdiği ilişkiler bağlamında farklı bir Avrupa tarihi okumasına benimle birlikte teşebbüs ettikten sonra bunun kararını verecektir.

Yaşadığımız çağın tedirginlik verici evriminde Avrupa nasıl bir rol oynayacak? Uzun zaman boyunca ABD'yi harekete geçiren ve gerilimleri tırmandıran tamamen jeopolitik bir tahayyüle mi gömülecek? Yoksa bundan kurtulup geçmişin güçlü deneyimleriyle güçlenerek gerilimleri yatıştırmayı başarabilecek mi? Zengin Avrupa kültürlerine ve onun askeri ve siyasi geçmişine yaptığımız bu yolculuk, günümüz dünyasının acılarını anlamakta bize yardımcı olabilecek mi?

Son olarak entelektüel yolculuğumda ve sorgulamalarımnda bana eşlik etmiş olan Avrupalı ya da Amerikalı pek çok yazarın çalışmasına karşı entelektüel açıdan borçlu hissettiğimi söylemeliyim. Eleştirel yaklaşımımı geliştirmemde, Avrupa ya da Batı'nın dehası ve onun mutlak rasyonelliği hakkındaki tahayyülü büyük epik anlatılara karşı kuşkuyla yaklaşmamda bana son derece yardımcı olmuşlardır. Öncekilerde olduğu gibi bu çalışmada da, aslında şu ya da bu yüzyıl tarihi hakkında, şu ya da bu felsefecinin ya da büyük romancının düşünceleri üzerine biriktirilen bilgilerden faydalanarak marjinalleştirilmiş birçok malzemen yararlandım.

Avrupa kıtasına dair farklı bir tarih okumasını ve Avrupa sa-

natı ve kültürlerinin dehasıyla, kıtanın karanlık yüzü kadar aydınlık yüzüyle de ilgili yeni bir yaklaşımı işte bu malzemele-
re dayanarak oluşturmaya çalıştım. Avrupa'nın karanlık çehresi önemli entelektüel dönemeçlerde oluşturulmuştur; bu dönemeçler geçtiğimiz yüzyılların en büyük şiddet olaylarını hazırlamış hatta meşrulaştırmış olsa bile halen büyük bir hayranlık uyandırmaktadır. Kuşkusuz idealleştirilmiş ve stilize edilmiş ve tüm bu yazılara aksiyom işlevi gören Avrupa'nın ya da Batı'nın istisnai dehası bağlamında yazılmış sayısız çalışmadan bazı unsurlar ödünç aldım. Ama bu değerli bilgilerin ışığında, Avrupa'nın ve bugüne dek onun parçası olmuş farklı toplumların farklı bir tarihsel resmini çizmeye çalıştım. Bu sayede beşerî bilimlerin hapsedildiği zincirlerinden, dünyayı kompakt, türdeş ve özel olduğu varsayılan bir Batı ile ondan tamamen farklı Doğu'lar olarak bölen aksiyomun herkesçe kabul edildiğini varsayan zincirden kurtulursa ne denli büyük ve yeni bir verimliliğe sahip olabileceğini göstermeye çalıştım.

Bu sayede başlarında olduğumuz 21. yüzyılın dünyayı sarsan çelişkilerini daha iyi anlamamızı sağlayabilmek umuduyla kıs-
men de olsa bunu başardığımı ümit ediyorum.